Geweven in vrijheid

De samenleving als podium voor leven in vrijheid en verantwoordelijkheid

Voorwoord van Boudewijn Bouckaert voor "Vrijheid en Oprechtheid"

'Libera!', de klassiek-liberale denktank van Vlaanderen, reikt dit jaar de Prijs voor de Vrijheid uit aan Theodore Dalrymple, een Engelse arts, bekend door zijn boeken zoals *Leven aan de Onderkant* (2004), *Drugs. De mythes en de leugens* (2006), *De filantroop. Testament van een seriemoordenaar* (2007), en *Leve het vooroordeel! De noodzaak van vooropgezette ideeën* (2008). Op de uitreiking van de Prijs in Leuven zal de laureaat de traditionele *Gustave de Molinari*- rede geven terwijl de laudatio verzorgd wordt door Bart De Wever. De teksten van beide redevoeringen worden hier gepubliceerd.

In 'political categories for dummies' staat Theodore Dalrymple geklasseerd als conservatief. De toekenning van de Prijs voor de Vrijheid 2011 door een klassiek-liberale denktank zoals Libera! doet bijgevolg menige wenkbrauw fronsen. Klassiek-liberalisme en conservatisme, het gaat niet samen, dit wordt tot in den treuren herhaald. Klassiek-liberalisme wordt gretig geassocieerd met de stelling 'de-vrije-markt-en-niets-meer-en niets-anders'. Op deze positie wordt niet alleen ingehakt door links die in de vrije markt niets anders ziet dan een armoede en sociale ongelijkheid genererend mechanisme. Maar ook conservatief rechts, van allerlei pluimage, huivert bij de gedachte en associeert de vrije markt met moreel relativisme (men bedoelt dan eigenlijk moreel nihilisme), met een atomistisch mensbeeld, met oppervlakkig consumentisme. Voeg hieraan toe de financiële crisis, die in de 'economics for dummies' integraal op conto van de vrije markt wordt geschreven, en men zit helemaal in het verdomhoekje.

In dit 'Voorwoord' wil ik een korte poging ondernemen om de kloof tussen het sociaalconservatisme van Dalrymple en het klassiek-liberalisme zo niet te dichten dan toch wat meer overbrugbaar te maken. Dit moet kort gebeuren, want de 'Voorwoord'-schrijver moet de grootste ruimte laten aan de 'Woord' schrijvers, namelijk Bart Dewever als de 'prijzer' en Theodore Dalrymple als de 'geprezene'.

In 1992 hield Ingmar Stahl, economist aan de Zweedse universiteit van Lund en lid van het Nobelprijscomité, een lezing in Gent waarin hij het concept van de welvaartsdriehoek ontwikkelde. De kwaliteit van ons sociaal bestaan, aldus Stahl, kan zich ontplooien op drie sociale dimensies, nl. de staat, de markt en de samenleving. De staat is een dwangmatige instantie die zich voedt met dwangmatig van de burger afgenomen middelen en het gedrag van de burger reguleert met gesanctioneerde wetten en reglementen. De staat brengt kwaliteit in ons sociaal bestaan door de wederzijdse afgrenzing van de vrijheden van de burgers uit te tekenen en af te dwingen, door diensten te organiseren die de markt of de samenleving omwille van duidelijke marktfaling niet kunnen genereren, door via herverdeling een bestaansminimum te waarborgen voor degenen die dit uit eigen kracht niet kunnen opbrengen. De markt is het proces van spontane interactie tussen ondernemers, werknemers, spaarders-kapitalisten en consumenten, waarbij op basis van financiële responsabilisering en open competitie de plannen van de diverse marktspelers op een optimale wijze worden gecoördineerd. Het antagonisme tussen markt en staat is het spanningsveld waarop zich

de grote discussies afspelen tussen liberalen van allerlei pluimage enerzijds, en socialisten van allerlei pluimage anderzijds. Het bestaan van een derde dimensie, namelijk 'de samenleving' ('the civil society') zorgt er echter voor dat het politieke krachtenveld een stukje ingewikkelder is en meer nuances produceert dan uit een dyadische tegenstelling markt-staat zou blijken. De dimensie 'samenleving' blijkt overigens iets moeilijker te definiëren dan markt en staat – begrippen die in de economische en politieke wetenschappen relatief convergerende omschrijvingen hebben gekregen. In de samenlevingsdimensie situeren zich sociale verbanden zoals de familie, het onderwijs en wetenschap, het verenigingsleven, de religieuze verbanden, de cultuurwereld. Hoewel er zich in de samenlevingssfeer dikwijls marktprocessen afspelen, zeker wanneer het verenigingsleven vrij competitief is ingesteld, kan men deze dimensie niet tot de markt reduceren. Winst is meestal niet het ultieme doel van de actoren in deze sfeer, maar eerder het nastreven van inhoudelijke doelen. Nemen we bijvoorbeeld het geval van de (meestal private) universiteiten in een als zeer kapitalistisch bestempeld land zoals de Verenigde Staten. De wijze waarop deze universiteiten functioneren, verschilt sterk van een onderneming in de expliciete marktsector. Het beheer is er meestal coöperatief via een aantal trustees waaronder professoren en oud-studenten. Er zijn geen beursgenoteerde aandelen. Het inkomen wordt niet alleen gegenereerd door de cliënten (studenten en research-opdrachtgevers), maar ook door talrijke donaties vanwege allerlei instanties. Bij de selectie van de studenten wordt sterk rekening gehouden met 'social missions' zoals het bevorderen van de sociale mobiliteit van minderheden. Hoewel het management van Amerikaanse universiteiten meer gelijkenissen vertoont met het echte bedrijfsleven dan aan de verstaatste Europese universiteiten, kan men deze instellingen niet gelijkstellen met private bedrijven opererend op de private markt. Het zijn eerder actoren in de 'civil society' met een andere opdracht, met een andere traditie, met andere doelstellingen en andere waarden.

De samenleving is de dimensie bij uitstek waarop de morele kwaliteiten ('civic virtues') van de burger naar boven komen drijven. Morele deugden zoals verantwoordelijkheidszin, moed, grootmoedigheid, vriendelijkheid ('emo-intelligentie'), matigheid, solidariteit, openheid, enz. bepalen zeer rechtstreeks de kwaliteit van onze actie in de samenlevingsdimensie. Dat verband is veel onrechtstreekser op politiek en economisch vlak. Bij een politicus staan vooral elementen voorop zoals leiderschap, representativiteit, communicatie en behendigheid in het omgaan met de macht. Bij ondernemers is dit eerder inventiviteit, efficiëntie, leiderschap, commerciële feeling. Hiermee is niet gezegd dat morele kwaliteit voor politici en ondernemers een overbodige luxe zou zijn. De band tussen morele kwaliteit en wat van hen verwacht wordt is echter minder rechtstreeks dan in de eigenlijke samenlevingssfeer.

De door Stahl gemaakte driedeling is ook nuttig om onze kijk op het politieke krachtenveld beter te structureren. Traditionele politieke stromingen kunnen min of meer getypeerd worden door het belang dat zij hechten aan deze drie dimensie van ons sociaal bestaan.

Tot de jaren tachtig van vorige eeuw kan men het socialisme typeren als een stroming die erop gericht was zowel markt als samenleving te laten kannibaliseren door de staat. Het bedrijfsleven moest genationaliseerd worden, de markteconomie moest vervangen worden door een planeconomie, het onderwijs moest verstaatst worden, het kind moest

zoveel mogelijk uit de klauwen van de familie gehouden worden en tot een 'nieuwe mens' hermaakt worden in het staatsonderwijs en andere heropvoedingsinstellingen. Het failliet van de planeconomie in het Oostblok deed het socialisme fundamenteel van koers veranderen. Het kannibaliseren van de markt door de staat werd (grotendeels) opgeheven. De markt werd erkend als het meest efficiënte welvaartsgenererend mechanisme. De kannibalisering van de samenleving door de staat bleef echter een geloofs- en programmapunt. Links blijft ernaar streven de greep van de staat op het onderwijs te versterken, de dynamiek van het vrije verenigingsleven te ondermijnen door een handige combinatie van subsidiëring en regulering, in naam van politieke correctheid het ideologisch pluralisme te reduceren, door torenhoge belastingen een 'crowding out' te realiseren in de vrijwillige sociale sector.

In hun terugtocht naar meer markt kwamen de socialisten in de jaren 1980 de naar links ogende liberalen tegen. Daar waar het klassiek-liberalisme in de Angelsaksische wereld zowel de markt als de samenleving tegen kannibalisering vanwege de staat wou beschermen, was dit bij de liberalen op het Europese continent veel minder het geval. Dit had vooral een historische oorzaak. Samenlevingsinstanties zoals kerken, scholen en verenigingen waren traditioneel gedomineerd geweest door de katholieke kerk. Deze dominantie op het vlak van de samenleving had uiteraard ook zijn repercussies op politiek vlak. Het politieke katholicisme maakte van de katholieke dominantie op samenlevingsvlak handig gebruik om ook de teugels van het staatsbestel in handen te nemen. Vandaar dat hun grote negentiende eeuwse politieke concurrenten – de liberalen – er niet zo afkerig tegenover stonden staatsmacht in de samenlevingsdomeinen te gebruiken om de macht van het geïnstitutionaliseerde katholicisme te breken. Kannibalisering van de samenleving door de staat was bij Europees-continentale liberalen veel minder een taboe dan kannibalisering van de markt door de staat. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de jaren tachtig in verschillende Europese landen socialistisch-liberale coalities ontstaan. Deze coalities zijn erin geslaagd de actieradius van de marktwerking te vergroten en ook te verbeteren door privatisering, verhoging van de competitiviteit en een zekere deregulering. Dat is hun verdienste die niet onder de mat moet worden geveegd. De kannibalisering van de samenleving ging echter in een hogere versnelling. Het huwelijk werd verder ontmanteld door echtscheiding gemakkelijker te maken dan een aansluiting op aardgas. Het verenigingsleven wordt verder gereguleerd in naam van gender-gelijkheid, diversiteit en politieke correctheid. De universiteiten worden omgevormd tot instituten van 'sociale immersie', de discipline en de responsabilisering wordt uit de scholen gebannen en scholen worden herleid tot 'wellness-centra. Uiteindelijk moet de ontmanteling van autonome samenlevingsinstanties leiden naar een antagonisme van het geatomiseerde individu geplaatst tegenover een almachtige staat. Niet precies de uitkomst die door klassiek-liberalen wordt nagestreefd.

Binnen de geschetste welvaartsdriehoek nemen de christen-democraten een mysterieuze positie in. Traditioneel staan zij het meest op de bres voor de autonomie van de samenleving tegenover de staat en de markt. Het politieke katholicisme verdedigde met resultaat de vrijheid van het onderwijs, het bestaansrecht van het verenigingsleven en de sociale functie van huwelijk en gezin. Dat vele van deze instellingen katholiek geïnspireerd waren, verklaart veel van deze ijver maar doet niets af aan de verdienste. Zeker sinds het interbellum trad in de christen-democratie een belangrijke verschuiving op ten gunste van een meer uitgebreide rol van de staat. Een

verschuiving die wel eens wordt omschreven als corporatisme of neo-corporatisme. Deze verschuiving komt erop neer dat de staat zich op een gematigde wijze mengt zowel in de markt als in de samenleving. In de markt door het vrijemarktmechanisme gedeeltelijk te vervangen door het sociale overleg, waarin de grote 'corpora' in de economie met elkaar allerlei collectieve regelingen bedisselen. In de samenleving door via subsidiëring het verenigingsleven een gewaarborgd inkomen te geven en het daardoor in zijn evolutie te fixeren. Daardoor slaat de christen-democratie een dubbele slag. Het garandeert enerzijds het autonoom bestuur van de vele scholen en verenigingen die tot haar familie behoren. Anderzijds worden deze instellingen tot op zekere hoogte behoed voor nieuwe concurrerende initiatieven doordat zij een vaste publieke financiering hebben verworven.

Deze weliswaar summiere positionering van politieke stromingen op de welvaartsdriehoek laat alvast uitschijnen dat er op de politieke markt één bepaalde combinatie ontbreekt: een stroming die zowel de markt als de samenleving behoedt voor kannibalisering door de staat. Zo een stroming kan zich zowel tooien met de benaming 'conservative' (in Angelsaksische zin) als liberaal (in klassiek-liberale zin). De inhoud is echter belangrijker dan de labels. De analyses van Theodore Dalrymple bieden een uitstekend aanknopingpunt voor het heropnemen van een dergelijke politieke traditie. Hoewel Dalrymple zich mijns inziens soms miskijkt op de impact van marktwerking op de samenleving, slaat hij op de koppen van vele nagels door vlijmscherp de ineenstorting van de samenlevingsdimensie van ons sociaal bestaan te analyseren. Zoals al eerder gezegd stoelt de dynamiek van samenlevingsinstellingen meer dan in de andere dimensies op de wereld van de deugden. De markt en de politiek kunnen wel een tijdje voort zonder een directe aandrijving van waarden- en normenbesef. De instellingen uit de samenleving echter niet. In haar werk *The De-moralisation of Society* toont Gertrude Himmelfarb het belang aan van het Victoriaanse waardenbesef in de regeneratie van de Engelse samenleving van de negentiende eeuw. Deze dynamiek kan slechts hersteld worden, niet door een inspiratieloze terugkeer naar de Victoriaanse waarden, maar wel door een hedendaags waardenbesef waarin een sterke band wordt gesmeed tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. De analyse van Dalrymple verrijkt deze analyse met een belangrijk punt: de pivotale rol van de middenklasse als rolmodel voor de rest van de samenleving. Alles wat zich situeert beneden de middenklasse kijkt op naar de middenklasse als een bereikbaar sociaal streefdoel. De wereld van de miljardairs behoort, net zoals de vroegere adel, tot de sprookjessfeer met grote amusementswaarde. De middenklasse incarneert evenwel het aspiratiemodel van alles wat zich op de sociale ladder hieronder situeert. Slechts wanneer de middenklasse een zekere deugdzaamheid uitstraalt zullen de instellingen uit de samenlevingsfeer hun rol kunnen spelen om alle sociale klassen op te trekken naar niveaus van hogere en duurzame levenskwaliteit. Het morele forfait van de middenklasse bracht de samenlevingsdimensie in het Westen ei zo na in de afgrond. Dank zij Dalrymple hebben we een belangrijk element van de diagnose. De therapie volgt liefst zo spoedig mogelijk.

Boudewijn Bouckaert
Voorzitter Academische Raad
Libera! vzw & Uitgeverij Pelckmans
Alle Rechten Voorbehouden
April/Mei 2011